הרב יעקב פילבר

בנין האומה באהבת חנם

בספרו "העמק דבר" (דברים י' י"ב) מסביר הנצי"ב זצ"ל כי העוסק בצרכי ציבור צריך מכמה סיבות (שהוא מפרטן שם) להיות שקוע תמיד ביראת ה', ואחת שבהן היא: "עוד יש לפניו לירא את ה' מכל בני אדם באשר השגיאה בין אדם לחבירו אינו מתכפר בקל, שהרי אדם מועד לעולם בין שוגג וכו', משא"כ בחטאים שבין אדם לשמים. ודוד המלך אמר: "הלא משנאיך ה' אשנא ... חקרני א־ל ודע לבבי... וראה אם דרך עוצב בי ונחני בדרך עולם" — פירוש: אם טעיתי לחשוב שפלוני הוא ממשנאיך ע"כ הנני רודפו ושונאו. אבל אם (בשגגה זו) לא כוונתי לאמת הלא טוב לפני המות שתנחני בדרך עולם, שאי אפשר לתקן השגיאה ולא תועיל תשובה".

מי שבא לפסוק הלכות בעניני כלל־ישראל אינו יכול להסתפק בליקוט הלכות מפה ומשם ולפרשם תמיד לקולא (כלומר, להקל באיסור שנאת לישראל) תוך התעלמות מתנאים ונתונים שונים שהצמידו גדולי ישראל למימוש הלכות אלו במציאות. כל תינוק בישראל יודע שהמחלל שבת במזיד חייב מיתה, ברם איולת תהיה ליישם הלכה זו תוך התעלמות מתנאים ונתונים רבים הדרושים לכך. גדולה מזו אמרו במסכת מכות (דף ז א') : "סנהדרין ההורגת אחת בשבוע (שבע שנים) נקראית חובלנית. רבי אליעזר בן עזריה אומר: אחד לשבעים שנה. רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים: אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם. רשב"ג אומר: אף הן מרבין שופכי דמים בישראל". ורבי עקיבא שהיה רגיל לזכות את ישראל (לשון רש"י סנהדרין ק"י) על שדרש פעם אחת שדור־המדבר אין להם חלק לעולם הבא, בהסתמכו על הכתוב: "אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי", קרא עליו רבי יוחנן: "שבקיה רבי עקיבא לחסידותיה". ומפרש"י שם מבואר שאם עומדת בפני האדם האפשרות לדרוש את ישראל לזכות או חלילה לחובה, מדת חסידות היא לדרוש לזכות ולא לחובה.

לא כן נהג ידידי ר' דב שטיין במאמרו "יחסם של דתיים אל חילוניים". אין אני יכול להשתחרר מן הרושם כי מחברו עשה כל מאמץ כדי להוכיח שאהבה לאחים טועים אינה רצויה לפי ההלכה.

הפורשים מדרכי צבור

יש להבדיל בעבריינים, בין עבריינים שלא המירו דתם ומשייכים עצמם לכלל ישראל, לעבריינים שפרשו מן הכלל. הראשונים (בהתאם לחומרת העבירה) נחשבים לאפיקורסים

(וכאלה לצערנו יש רבים בדורנו) ואילו האחרונים נחשבים למינים שההלכה דוחה אותם ללא סייג. בגלל התערבות הצנזור (בעיקר הנוצרי) בספרי הקודש שלנו נוצר ערבוב, והלכות המכוונות ל"מינים" הופנו ל"אפיקורסים", ומי שאינו מודע לעובדה זו הלך וייחס הלכות הנוגעות למינים לאפיקורסים (עיין טעות זו באינציקלופדיה תלמודית ח"ב ערך אפיקורס) גם מחבר המאמר הנ"ל נכשל בטעות זו. ועיין בסמ"ע חו"מ סימן תכ"ה ס"ה ובביאור הגר"א שם ס"ק י"ח שכתב: "אפיקורס. טעות סופר הוא... וצ"ל מיני ישראל..." ועיין בכל הדפוסים הראשונים של הרמב"ם שיד הצנזור לא מישמשה בהם שערבוב זה לא מצוי בהם.

בכל המקורות שהביא ר' דב שטיין מדברי החפץ־חיים אין בהם ולא כלום לשנאה לעוברי עבירה. ב"ביאור הלכה" (באו"ח תר"ח) דן רק אם חייבים להוכיח אדם שבידוע לא יקבל הוכחה, אבל לא מוזכר בדבריו שם שבגלל עובדה זו צריך לשנוא אותו. מאידך גם הסוברים שאין בדורות שלנו מי שיודע להוכיח, אין בהכרח לומר שהם סוברים שאין מצוות הוכחה בימינו. אדרבא כל אחד ינסה להוכיח, "אם לא יועיל לא יזיק", אלא שאם ה"מוכח" אינו מקבל הוכחה אין לנו לזקוף זאת לחובתו של ה"מוכח", וממילא גם אחר ההוכחה — — שלא נתקבלה — אסור לנו לשנאותו. רק לאור הנחה זו יובן מדוע החפץ־חיים הביא בסוף ספרו "אהבת חסד" את דברי הר"י מולין הקובע שאסור היום לשנוא את הרשעים באשר אין בדורנו מי שיודע להוכיח.

בספרו "תניא" כתב האדמו"ר הזקן: "...מה שאמרו בגמ' שמי שרואה בחבירו שחטא מצוה לשנאותו וגם לומר לרבו שישנאהו, היינו בחבירו בתורה ובמצוות וכבר קיים בו מצות "הוכח תוכיח את עמיתך" עם שאתה בתורה ובמצוות ואעפ"כ לא שב מחטאו, כמ"ש בספר חרדים. אבל מי שאינו חבירו ואינו מקורב אצלו, הנה על זה אמר הלל הזקן: "הוי מתלמידיו של אהרון אוהב שלום... אוהב את הבריות ומקרבן לתורה", לומר שאף הרחוקים מתורת ה' ועבודתו, ולכן נקראים בשם בריות בעלמא, צריך למשכן בחבלי עבותות אהבה, וכולי האי ואולי יוכל לקרבן לתורה ועבודת ה'. והן לא הפסיד שכר אהבת ריעים..." וסיים שם בעל התניא: "ולא אמר דוד המלך ע"ה: "תכלית שנאה שנאתים..." אלא על המינים והאפיקורסים שאין להם חלק בא־להי ישראל כדאיתא בגמ' ריש פרק ט"ז דשבת".

מסיום דבריו אלו רצה להוכיח כי בעל התניא סובר שצריך לשנוא כל מי שאינו מאמין באחד מי"ג העיקרים. ואין בדבריו ממש משתי סיבות: א. ב"תניא" כתב בראשית דבריו: "שאף הרחוקים מתורת ה' ועבודתו" שפירושו רחוק מאמונה ומקיום מצוות, שהם האפיקורסים המצויים בישראל, ואותם צריך למשוך בחבלי עבותות אהבה. ב. ציין התניא בסוף דבריו: "כדאיתא בגמ' ר"פ ט"ז דשבת" ושם מבואר מכל המפרשים כי הכוונה לנוצרים שאמרו שהקב"ה החליף ישראל באומה אחרת ועושים את ישראל כאילו הקב"ה שונאם.

גם מה שהביא מהחפץ חיים בענין לשון הרע שאין איסור לפרסם את גנותם של עוברי עבירה אינו רילבנטי לנושא בו אנו דנים. אין ספק שצריך להתריע בכל האמצעיים החינוכיים העומדים ברשותנו בפני הריקנות והשלילה שבחיי העבריינים אך מאידך יש לרחם עליהם בכל מדת האהבה ולבקש כל טצדקי דאפשר להשיבם לאיתן התורה.

וזכורני לפני כחמש עשרה שנים, הייתי לומד בכל ערב בחברותא עם חתנו של הגאון

הצדיק רבי אליהו לאפין זצ"ל. פעם קודם הלימוד קרא אותי אליו הגר"א לאפין זצ"ל ובקשני שאברך אותו. נשתוממתי מבקשה זו והוא מיד הסביר לי את מבוקשו: שמעתי עליך שאתה מקרב צעירים הרחוקים מתורה (והם הם החילוניים של דורנו) ונאמר בחז"ל: "כל המלמד את בן עם הארץ תורה, אפילו הקב"ה גוזר גזירה, מבטלה בשבילו, שנאמר: "ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה" (בבא מציעא פ"ה א').

החילוק בין עבריינים שנשארו בכלל ישראל לעבריינים שפרשו מישראל אנו מוצאים אף בספר "מכתבי החפץ חיים" שכתב בנו של החפץ חיים הגאון רבי אריה ליב הכהן (דוגמא מדרכי אבי אות י"ח): "בזכרוני מימי נעורי כי (אבי החפץ חיים) היה דואג תמיד על חילול שבת שנתפרצה בעמנו וביותר בפרהסיא, שעשוהו חכמים כעובד ע"ז... וגם יינו אסור, ואמר תמיד מה נעשה לאחינו המעורבים בגויים בפנים רוסיא, שבתי מסחרם פתוחים ביום השבת, אמנם כשיצאה הגזירה לגרש את בני עמנו ממוסקבה, ורובם ככולם יצאו ערומים בעזבם כל רכושם שם ולא המירו דתם, אמר: בני ישראל קדושים הם, רק התערבות בגויים הביאם לידי עבירות חמורות, אבל לא עליהם נאמר שהוא כעובד ע"ז, שהרי הפקירו כל רכושם ולא המירו".

כמו כן האריך ידידי ר' דב שטיין להוכיח כי דברי החזו"א נאמרו להלכות מסוימות אך לא לכולן — ואין בדבריו ממש שהרי הגאון הנ"ל כתב במפורש בסיום דבריו: "וכן לשאר ההלכות".

מהאמור מבואר כי "ריקנים שבישראל" במיוחד אלו הגרים כיום בארץ ישראל ואינם מנתקים עצמם מכלל ישראל למרות הסכנה שקשר זה טומן בחובו, יש לדונם לכף זכות, ואם כל ההסתיגות והסלידה מהחטאים שהם חוטאים, לא יצאו מכלל מצות "אהבת ריעים" עם כל המתחייב מזה, וכמובן מי שבידו להשיבם בתשובה ע"י הוכחה חייב להוכיחם אלא שאם ההוכחה אינה מועילה אין לנו עצה אלא למשכם בעבותות אהבה, להראות להם בכל הדרכים האפשריות את המאור שבתורה, ומבורא עולם נבקש ונפיל תחינה שיזכנו לשוב בתשובה שלמה לפניו.

בספרו "אורות" (עמוד קמ"ח) כותב מרן הראי"ה קוק זצ"ל: "אהבת ישראל והעבודה של הסנגוריא על הכלל ועל הפרטים איננה רק עבודה הרגשית לבדה, כי אם מקצוע גדול בתורה וחכמה עמוקה ורחבה רבת הענפים שכולם צומחים ויונקים מלשד של אור תורת חסד".
להארת דבריו אלו ארשה לעצמי להביא ממקורות חז"ל מאמרים ודברים המאירים ומרחיבים את הנושא.

אהבת ישראל בדורנו

באיגרתו לרדב"ז (אגרות ראי"ה תקנ"ה) מסביר הראי"ה קוק זצ"ל מהי הגישה לאהבת ישראל בדורנו:

"...ומה שכתב מר לתמוה עלי במה שאני מקרב את הכל, גם את פושעי ישראל, כדי להחזירם בתשובה, וכתבתי לו ברמז כונתי: שכל מי שהוא מוכשר לעסוק בפנימיות רזי־תורה, הוא מתמלא יותר מאור חסד של תורת חסד. ועליו החובה

לעסוק בתיקון נפולים ובקירוב רחוקים, שבלשון חכמי הסוד נקרא זה גם כן בכלל ליקוט ניצוצות־הקדושה מתוך הקליפות. ומצא בזה סתירה לברכת המינים שאנו מתפללים לעקרם ולשברם.

... ידע הדרת גאונו, כי שני דברים עיקריים ישנם, שהם יחד בונים קדושת־ישראל וההתקשרות הא־להית עמהם:

האחד הוא הסגולה, כלומר טבע הקדושה שבנשמת ישראל מירושת אבות, כאמור: "לא בצדקתך..." "רק באבותיך חשק ד' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם" "והייתם לי סגולה מכל העמים". והסגולה הוא כח קדוש פנימי מונח בטבע הנפש ברצון ד', כמו טבע כל דבר מהמציאות שאי אפשר לו להשתנות כלל. "כי הוא אמר ויהי" "ויעמידם לעד לעולם".

והשני הוא ענין־בחירה, זה תלוי במעשה הטוב ובתלמוד תורה. החלק של הסגולה הוא הרבה, באין ערוך כלל, יותר גדול וקדוש מהחלק התלוי בבחירה. אלא שברית כרותה היא, שהסגולה הפנימית לא תתגלה בזמן הזה כי אם לפי אותה המדה שהבחירה מסייעה את גילויה, על כן הכל תלוי לפי רוב המעשה וקדושת האמונה ותלמוד תורה.

והשם יתברך, הנוהג בחסדו בכל דור, מסדר הוא את סדרי הנשמות הצריכות להופיע בעולם: לפעמים כח־הבחירה מתגבר וכח הסגולה עומד במצב ההעלם ואינו ניכר. ולפעמים כח־הסגולה מתגבר וכח־הבחירה עומד במצב הנעלם. וכל עיקרה של ברית־אבות, שאינה פוסקת אפילו כשתמה כבר זכות־אבות, הוא בא מצד כח־הסגולה.

ובעקבא־דמשיחא מתגבר ביותר כח־הסגולה, שהוא תוכן "זוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה". כלומר לא מצד הבחירה, שהיא באה מצד המעשים הטובים שבבנים ומצד התשובה, אלא למען שמו, המתגלה ע"י זכירת חסדי אבות...".

ומוסיף שם הרב זצ"ל שלפעמים תוכל גם הסגולה להפסק אבל זה רק אצל מי שח"ו שונא את ישראל ודורש להם רעה בפועל ובצפיית הלב. כמו שפירש הרמב"ם בהלכות תפילה (פ"ב ה"א): בימי רבן גמליאל רבו המינים בישראל והיו מצירים לישראל, עליהם עמדו חז"ל ותקנו את ברכת המינים, שאנו מתפללים לעקרם ולשברם, וגם תפילה זו היה קשה לחכמים לתקן, ע"כ הכריז רבן גמליאל: "כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת המינים" והוצרך לתקנה דוקא שמואל הקטן, שהיה נקי מכל מדה של שנאה, כמו שהיה מרגלא בפומיה באבות פ"ד משנה י"ט: "בנפול אויבך אל תשמח". כדי שיכוין ביסוד הברכה דוקא על אותם שכבר אבדו לגמרי את הצד הסגולי שלהם.

"ובדורנו נתרבו נשמות רבות שאעפ"י שהן שפלות מאד בענין־הבחירה, וע"כ הם נגועים במעשים רעים רבים ובדעות רעות מאד, ד' ישמרנו. מכל מקום אור־הסגולה מאיר בהם, ועל כן הם מחבבים מאד את כללות ישראל וחושקים בארץ־ישראל, ובכמה דברים טובים ויקרים מהמדות שהם באים מסגולת ישראל בטבע נפשם הם מצוינים בהם.

ונשמות כאלו, אם יזדקק לקרב אותם מי שאין בו דעה עמוקה של טביעת־עין לדעת לחלק בין הצד הסגולי הפנימי הקדוש, שבהם, ובין הצד הבחירי המקולקל שבהם, שהוא מקיף את נפשם כחוחים וקוצים הסובבים שושנה, הוא יוכל להתקלקל הרבה ח"ו, וללמוד ממעשיהם, ולהדבק בצד הרע שבהם והוא מחויב להתרחק מהם. והשי"ת נותן בלבבו (של אדם שאינו יודע להבחין בין הסגולה החיובית והבחירה

השלילית) רצון זה ומחשבה זו של שנאה ושל התרחקות, כדי שלא יבולע לו. אבל מי שהוא תמיד שקוע ברעיונו בהסתכלות פנימית, באור תורה וקדושה ויראה עילאה, מצד רוממות רבון כל העולמים חיי החיים ב"ה. ולא ח"ו ביראה תתאה לבדה מצד עונשי עוה"ז או עונשי עוה"ב — שהיא יראה חיצונית, שאסור לתלמידי חכמים העוסקים ברזי־תורה בהבנה פנימית להרבות בה. רק לקחת ממנה מעט, כדי ליסר את הגוף ונטיותיו הגסות, במדות רעות ותכונות מגונות ח"ו. אבל העיקר צריך להיות הלב מלא אהבה קדושה, ויראה עליונה, מסוד קדושים, כיראת מלאכי־מעלה, גבורי כח עושי דברו. תלמידי חכמים כאלה הנם מכירים בטבעם את טבע הסגולה הפנימית ויודעים להפריד ממנה בדבקות מחשבתם את הקליפה הבחירית. והם חייבים ומוזהרים על זה לקרב פושעים כאלה שסגולה פנימית יש להם. כדי לעורר יותר ויותר את כח הטוב הצפון בהם, עד שיתגבר לגמרי על הרע הבחירי ויכניע אותו.

ופעולת חכמים לוקחי נפשות כאלה אינה חוזרת ריקם בשום פעם. לפעמים פעולותיהם נראות בגלוי, ע"י מה שהמקרובים מהם מטיבים את מעשיהם, ומישרים את דעותיהם יותר בפועל ולפעמים נכנס רק גרעין פנימי בהם, וכבר בטוחים הם שלא יפטרו מן העולם בלא תשובה, ואפילו אם חלילה יהיה המושפע כל כך גרוע עד שהוא בעצמו לא יזכה לשוב בתשובה, יפעול כח הגרעין הזה על טבע נפשו ונפיק מיניה זרעא מעליא שישוב בתשובה, ויתן ג"כ את נפש אביו, כדין "ברא מזכא אבא"...".

לא הביט און ביעקב

על הכתוב (במדבר כ"ג כ"א): "לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל, ה' א־להיו עמו ותרועת מלך בו" כתב רש"י: "לא הביט הקב"ה און ביעקב כשהן עוברין על דבריו אינו מדקדק אחריהם להתבונן באוניות שלהם ובעמלן שהן עוברין על דתו"... ה' אלקיו עמו. אפילו מכעיסין וממרים לפניו אינו זז מתוכן." [עיין עוד בפירושו של רש"י (דברים א' י"ב) "איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם." — "טרחכם. מלמד שהיו ישראל טרחנים... ומשאכם. מלמד שהיו אפיקורסין...". ועל אותם בני ישראל נאמר שם בפסוק ט"ו: "ואקח את ראשי שבטיכם. משכתים בדברים אשריכם על מי באתם להתמנות, על בני אברהם יצחק ויעקב, על בני אדם שנקראו אחים ורעים, חלק ונחלה וכל לשון חיבה."]. וכך דרשו בספרי (דברים ל"ב ה'): "שחת לו לא בניו מומם. אע"פ שהם מלאים מומים קרוים בנים שנאמר: שחת לו לא בניו מומם דברי רבי מאיר. וכן היה רבי מאיר אומר: אם כשהם מלאים מומים קרוים בנים, כשאין בהם מומים על אחת כמה וכמה. כיוצא בזה אתה אומר "זרע מרעים בנים משחיתים" אם כשמשחיתים קרוים בנים, אילו לא היו משחיתים על אחת כמה וכמה..."

בענין זה נחלקו במסכת קידושין (ל"ו א') רבי מאיר ורבי יהודה, ופסק הרשב"א בתשובותיו כרבי מאיר ש"בין כך ובין כך קרוים בנים" :

"בנים אתם לה' אלקיכם — בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים אתם קרוים בנים, אין אתם נוהגים מנהג בנים אין אתם קרויים בנים, דברי ר' יהודה. רבי מאיר אומר בין כך ובין כך אתם קרויים בנים, שנאמר: "בנים סכלים המה" ואומר "בנים לא אמון בם" ואומר "זרע מרעים בנים משחיתים" ואומר "במקום אשר יאמר להם לא עמי

אתם, יאמר להם בני א־ל חי״ — מאי ואומר ? וכי תימא סכלי הוא דמקרי בני, כי לית בהו הימנותייהו לא מקרי בני (ופרש״י: כשאין בהם אלא שטות הוא דמקרו בנים, אבל כשהם רשעים דלית בהו הימנותא, לא מקרו בנים) תא שמע, ואומר: ״בנים לא אמון בם״. וכי תימא כי לית בהו הימנותא הוא דמיקרו בנים, כי פלחו לעבודת כוכבים לא מיקרו בנים, ת״ש ואומר : ״זרע מרעים, בנים משחיתים״. וכי תימא ״בנים משחיתים״ הוא דמיקרו, ״בני מעליא״ לא מיקרו, ת״ש ואומר: ״והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני א־ל חי״.

הרשב״א בתשובותיו (חלק א׳ תשובות קצ״ד ורמ״ב) פסק כרבי מאיר:

״... (בענין ישראל משומד) ובכלל בנים הוא כדברי רבי מאיר בשילהי פרק קמא דקדושין... ואע״ג דרבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה, הכא רבי מאיר קראי קדייק...״.

וכך כתב הראי״ה קוק זצ״ל באיגרתו לרידב״ז (אגרות ראי״ה תקנ״ה): ״וקל וחומר לזרע קודש, זרע בחונים, בני אברהם יצחק ויעקב, דאע״ג דלית בהו הימנותא איקרו בני מעלי, וכדעת רבי מאיר דהלכתא כוותיה בהא...״. (ועיין עוד בביאור הגר״א חלק יורה דעה סימן קנ״ט ס״ק ג׳ שהביא דעתו של רבי מאיר להלכה.).

מכאן שאהבת ה׳ לישראל היא אהבה שאינה תלויה בדבר ו״נצח ישראל לא ישקר״ ואפילו שאינם שומעים בקול ה׳ לא זז מחבבן. ומוסיף המהר״ל מפראג בספרו נצח ישראל (פרק י״א) כי כל המחלוקת של ר״מ ורבי יהודה היא אם נקראו החוטאים עצמם בנים, אבל בודאי על ישראל בכלל שם בנים ואין חטא בכלל אלא בפרטים. ולפי המבואר לעיל אפילו החוטא עצמו שם ״בנים״ עליו. וכך מבואר בסנהדרין (דף מ״ד א׳):

״חטא ישראל, אמר רבי אבא בר זבדא, אף על פי שחטא ישראל הוא. אמר ר׳ אבא, היינו דאמרי אינשי: אסא דקאי ביני חילפי (הדס העומד בין הקוצים) אסא שמיה ואסא קרו ליה.״

הגאון רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק בספרו ״משך חכמה״ (פרשת בשלח ד״ה והמים להם חומה) עמד על ההבדל בין יחיד לציבור בישראל. והוא כותב כי כאשר מתבוננים בעונשי התורה על היחיד מתברר כי במצוות כמו שבת, עבודה זרה, עריות ושאר מצוות מעשיות, העונש חמור, כמו סקילה כרת ומלקות. ואילו במצוות ״נמוסיות״ או במידות כמו מחלוקת, לשון הרע, גזל וכדומה אין עונש מלקות, אם בגלל שהוא לאו שאין בו מעשה או לאו שניתן לתשלומים וכדומה. אבל ביחס לציבור מצאנו להיפך .שאם ציבור נשחת בעבודה זרה או עריות נאמר: ״השוכן אתם בתוך טומאתם״ (וכתב שם: ... ולכן על חילול שבת בעוה״ר שנתפשט בדורנו אנו יכולים לקוות כי יאחר להם, כי הם ציבור...״) אבל כאשר הציבור נשחתים בנמוסיות ובמדות כגון לשון הרע ומחלוקת על זה נאמר ״רומה על שמים...״ כביכול סלק שכינתך מהם.

ומטעם זה אמרו בירושלמי (פאה פ״א ה״א): ״דורו של דוד כולם צדיקים היו ועל ידי שהיו בהם דילוטורין היו נופלין במלחמה... אבל דורו של אחאב עובדי עו״ג, ע״י שלא היו בהם דילוטורין היו יורדים למלחמה ומנצחים בו״. ולכן מקדש שני שנחרב בגלל שנאת חנם חורבנו ממשיך מחורבן בית ראשון שנחרב בגלל ע״ז ג״ע ושפיכות דמים. וכן דור המבול לא נחתם גזר דינם אלא על שפשטו ידיהם בגזל.

מדבריו אלו למדנו שאין למוד את הציבור בישראל בקנה מדה של היחיד, והקפדתו של הקב״ה על התנהגותנו בחיים הציבוריים שונה מהקפדתו על התנהגותנו בחיינו הפרטיים.

אל תלשן עבד אל אדוניו

בשיר השירים רבה (פרשה א' ל"ט) מסופר כי רבי אבהו ורבי שמעון בן לקיש נכנסו לאחת הערים ממדינת קיסרין (שהיו בה הרבה עוברי עבירה). אמר לו רבי אבהו לריש לקיש: מה לנו שנכנסנו למדינה של מחרפים ומגדפים? ירד רבי שמעון בן לקיש מהחמור, כנס מלוא חופניו חול ונתנו לתוך פיו של רבי אבהו. אמר לו רבי אבהו: זה מהו? אמר לו: אין הקב"ה רוצה במי שאומר דלטוריא על ישראל. וכך מובא שם במדרש:

"אל תראוני שאני שחרחורת. רבי סימון פתח: "אל תלשן עבד אל אדוניו", נקראו ישראל עבדים, שנאמר "כי לי בני ישראל עבדים". ונקראו הנביאים עבדים, שנאמר "כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים". כך אמרה כנסת ישראל לנביאים: אל תראוני בשחררותי. אין לך שמח בבני יותר ממשה, ועל ידי שאמר "שמעו נא המורים" נגזר עליו שלא יכנס לארץ. דבר אחר, אין לך שמח בבני יותר מישעיהו. ועל ידי שאמר "ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב", אמר לו הקב"ה: ישעיה, בנפשך אתה רשאי לומר "כי איש טמא שפתים אנכי" ניחא! שמא "ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב", אתמהא?! תא חמי (בא וראה) מה כתיב תמן: "ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה". אמר ר' שמואל, "רצפה", רוץ פה, רצוץ פה למי שאמר דילטוריא על בני.

האיסור לומר דלטוריא על ישראל, אפילו כאשר הם מורדים בקב"ה, הוא לפי הגר"א אחד מתעלומות דרכי הבורא, ולא רק שאין הקב"ה מסכים למעשה זה אלא שהוא שונא את המקטרג ואפילו אם הוא קדוש וכך כותב הגר"א בפירושו לתיקוני זהר.

"דבגינייהו את עשו שנאתי. דהשם יתברך שונא המקטרג על בניו אף קדושים כמ"ש ובידו רצפה וכיוצא....".

בביאורו לספר משלי (פרק ל' י') מסביר הגר"א בביאורו עד היכן האיסור להלשין עבד לאדוניו:

אל תלשן עבד אל אדוניו פן יקללך ואשמת. פירוש, היאך אפשר לידע תעלומות דרכי ד', הלא עבד שמרד באדוניו שעשה לו טובות הרבה והוא כפוי טובה, ועל כן לפי שכלנו הוא איש עול אשר כמוהו אין בנמצא, אעפ"כ אזהרת ד' הוא שאל תלשן עבד אל אדוניו ולא עוד אלא פן יקללך ואשמת."

ומסביר שם הגר"א שהדברים אמורים אפילו בדור שאינו מקיים מצוות עשה ועובר על מצוות לא תעשה ולא עוד אלא שדור זה אעפ"י שלא רוחץ מצואתו חושב הוא את עצמו לטהור, והדור מלא גאוה ורוצח עניים וגוזלם, ואעפ"כ אל תלשן! ומסיים שם הגר"א:

"ואמר ארבע פעמים "דור" שהן נגד ארבעה יצר הרע, תאוה וגאוה כעס וחמדה, שהן כלל כל העבירות, ואעפ"כ אל תלשן, ואין לך פלא גדול מזה."

בשל"ה (שער האותיות באות ק' קדושת הפה) כתב: "אל תלשן עבד אל אדוניו... דור אביו יקלל, בפרק ח' דפסחים פירשו שלא ילמד קטיגורים על ישראל אפילו הדור רשעים, וראיה מהושע שנתפס על שהלשינם אעפ"י שהרשיעו..." וכך מובא בפסחים דף פ"ז א':

"...אמר לו הקב"ה להושע: בניך חטאו! והיה לו (להושע) לומר: בניך הם, בני חנוניך הם, בני אברהם יצחק ויעקב, גלגל רחמיך עליהם, לא דין שלא אמר כך, אלא אמר לפניו: רבש"ע, כל העולם שלך הוא העבירם באומה אחרת. אמר הקב"ה, מה אעשה לזקן זה? אומר לו, לך וקח אשה זונה והוליד לך בנים זונים ואחר כך אומר לו, שלחה מעל פניך, אם הוא יכול לשלוח, אף אני אשלח את ישראל...

לאחר שנולדו לו שני בנים ובת אחת, אמר לו הקב"ה להושע: לא היה לך ללמוד ממשה רבך, שכיון שדיברתי עמו פירש מן האשה, אף אתה בדול עצמך ממנה. אמר לו: רבונו של עולם, יש לי בנים ממנה ואין אני יכול להוציאה ולא לגרשה. אמר לו הקב"ה: ומה אתה שאשתך זונה ובניך בני זנונים, ואין אתה יודע אם שלך הן אם של אחרים הן — כך, ישראל שהם בני, בני בחוני, בני אברהם יצחק ויעקב, אחד מארבעה קניתי בעולמי... וישראל דכתיב: "עם זו קנית", ואתה אמרת: העבירם באומה אחרת?!

כיון שידע (הושע) שחטא, עמד לבקש רחמים על עצמו. אמר לו הקב"ה: עד שאתה מבקש רחמים על עצמך בקש רחמים על ישראל..."

על הכתוב (מלכים ב' פרק ז'): "ויאמר אלישע שמעו דבר ה', כה אמר ה', כעת מחר סאה סלת בשקל וסאתים שעורים בשקל בשער שומרון: ויען השליש אשר המלך נשען על ידו את איש האלקים ויאמר, הנה ה' עשה ארובות בשמים היהיה הדבר הזה, ויאמר הנכה רואה בעיניך ומשם לא תאכל" מביא השל"ה (בשער האותיות ק') בשם מדרש ארץ ישראלי:

"...ואמר החכם רבי אברהם הלוי שראה במדרש כתיבת יד בארץ המערב, כי השליש שנענש במה שאמר: "הנה ה' עושה ארובות בשמים היהיה כדבר הזה", כך אמר: ודאי ה' יכול לעשות, אך הדור הזה (שהוא) כדור המבול, שראוי שיעשו ארובות בשמים, כהתם דכתיב "וארובות השמים נפתחו" ואיך אפשר לדור רע כזה יהיה נס גדול כזה. (ועל זה) השיבו אלישע הנביא, דלפי שלמד קטיגוריא על ישראל יראה ולא יאכל".

סח לי אחד מחכמי התורה שליט"א: בספר "על הגאולה ועל התמורה" שיצא לאחר מלחמת ששת הימים (תשכ"ז) כותב מחברו שאין הקב"ה עושה נס לרשעים וע"כ אין ליחס את נסי מלחמת ששת הימים אלא לס"מ ולכוחות הטומאה ר"ל. אין ספק כי דבריו הם ממש דברי השליש. ואולי גם בו נתקיים "הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל" שהרי למרות שיש שקבלוהו לאב"ד בירושלים אין הארץ קולטתו ומושבו כבוד בארה"ב. ומי יודע אם לא ההשגחה היא שדאגה שלא יהי הלו חלק ונחלה בישע ישראל.

הקב"ה מקפיד על המקטרגים

האיסור לקטרג על ישראל, אפילו כאשר הדור הוא של רשעים, אינו חל על פשוטים בישראל, אלא הקב"ה מקפיד אפילו על קדושי עליון, שמסרו נפשם למען כלל ישראל, מרבים במצוות ובחסד, ואעפ"כ אם יתירו לשונם לדבר סרה בעם ה'. אין הקב"ה מוחל על כבודם של ישראל, וכך מובא במדרש: "אין לך שמחבב את ישראל יותר ממשה" ואעפ"כ בגלל שאמר לישראל "שמעו נא המורים" נענש. מכאן תוכחה מגולה לבני תורה בדורנו, שמתירים לשונם לדבר ככל העולה על רוחם על עם ה', ויזכרו נא את דברי הגר"א: "שהשם יתברך שונא המקטרג על בניו אף קדושים" וישימו לב לדבריו המאלפים של הרמב"ם באגרת קידוש השם:

"...המפורסם בדברי רבותינו ז"ל, שישראל בימי משה, קודם צאתם ממצרים הפסידו דרכם והפרו ברית מילה, ולא היה בהם מהול אלא שבט לוי בלבד, עד שבאה מצות פסח ואמר הא־ל למשה: "כל ערל לא יאכל בו", וצווים בעשית המילה... ואמרו עליהם השלום שהם קלקלו בעריות...ועם היותם בזה הענין הרע, בשביל שאמר משה רבינו עליו השלום: "והן לא יאמינו לי" האשימו ה' על זה ואמר לו: משה! הם מאמינים בני מאמינים, דכתיב "ויאמן העם". ובני מאמינים, דכתיב "והאמין

בה' ויחשבה לו צדקה". אבל אתה אין סופך להאמין, דכתיב "יען לא האמנתם בי להקדישני". ונענש לאלתר כמו שביארו ע"ה: "החושד בכשרים לוקה בגופו. מנלן? ממשה".

וכמו כן ישראל בימי אליהו היו כולם **עובדי עבודה זרה ברצון** בעוונותיהם, לבד "שבעת האלפים כל הברכיים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו" (מלכים א' י"ט י"ח) ועם כל זה, כשעמד ללמוד חובה על ישראל בחורב, כמו שאמר: "ויאמר לו מה לך פה אליהו, ויאמר קנא קנאתי לה' א־להי צבאות, כי עזבו בריתך בני ישראל. אמר לו (הקב"ה): שמא בריתך? אמר לו: "אף מזבחותיך הרסו"! אמר לו (הקב"ה) שמא מזבחך? אמר לו: "ואת נביאיך הרגו בחרב", אמר לו: והרי אתה קיים? אמר לו: "ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה". השיבו הקב"ה: עד שאתה מלמד חובה על ישראל לא היה לך ללמוד על אומות העולם שיש להם בית ועד לעבודה זרה ותלמד חובה על ישראל?!..."לך שוב לדרכך דמשק".

(במדרש שה"ש רבה, פרשה א' ל"ט) מובא הדו־שיח בין הקב"ה לאליהו בשנוי נוסח: "...ואת נביאיך הרגו בחרב. אמר לו: נביאי?! **ואת מה איכפת לך**. אמר לו: "ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה". בא וראה מה כתוב שם: "ויבט והנה מראשותיו עוגה רצפים". א"ר שמואל בר נחמן: רוץ פה, רצוץ פיות בכל מי שאמר דילטורייא על בני...ובאותה שעה שאמר אליהו על ישראל לשון הרע, אמר לו הקב"ה: "אליהו עד שאתה מקטרג את אלו, בא וקטרג את אלו, הה"ד: "לך שוב לדרכך מדברה דמשק").

וכמו כן ישראל בזמן ישעיה **הרבו עוונות** כמו שאמר: "הוי גוי חוטא, עם כבד עון". והיו בהם **עובדי עבודה זרה**, כמו שאמר: "ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך". והיו בם כמו כן **שופכי דמים** כמו שאמר: "איכה היתה לזונה קריה נאמנה, מלאתי משפט, צדק ילין בה ועתה מרצחים". כמו כן **מחללי שם שמים**, כמו שאמר: "אכול ושתה כי מחר נמות". **ובזו מצות ה'**, כמו שאמר: "סורו מני מני דרך, הטו מני אורח, השביתו מפנינו את קדוש ישראל". ועם כל זה בשביל שאמר: "ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב" מיד "ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה, ויגע על פי, ויאמר הנה נגע זה על שפתיך וסר עונך וחטאתך תכופר". ולא כופרה לו עד שהרגו מנשה, כאשר אמרו עליהם השלום (בסנהדרין ק"ג ב').

וכאשר עמד המלאך (בתקופת עלית עזרא) ולמד חובה על יהושע בן יהוצדק, בשביל בניו שהיו נושאים נשים שאינן ראויות לכהונה, הרחיקו הא־ל, כמו שאמר: "יגער ה' בך השטן ויגער ה' בך הבוחר בירושלים, הלא זה אוד מוצל מאש".

ומסיים שם הרמב"ם: "אם כך נענשו **עמודי עולם**, משה, אליהו, ישעיהו ומלאכי השרת, כשנשאו בעדת ישראל **מעט דברים**. כל שכן, קל מקלי עולם, יתיר לשונו על קהלות ישראל, חכמים ותלמידיהם, כהנים ולוים, לקרוא אותם פושעים ורשעים וגוים ופסולי עדות וכופרים בה' א־להי ישראל! וכותב הדבר בכתב ידו, ומה יהיה עונשו?!...ולא בזה ולא שקץ ענות עני, כמו שאמרו עליהם השלום: "וירח את ריח בגדיו" אל תקרי "בגדיו" אלא בוגדיו".

החסידות ושופת הדור

בספרו מסילת־ישרים בביאור חלקי החסידות (סוף פרק י"ט) כותב הרמח"ל:

"עוד עיקר שני יש בכונת החסידות, והוא טובת הדור, שהנה ראוי לכל חסיד

שיתכוין במעשיו לטובת דורו כולו, לזכות אותם ולהגן עליהם... ותראה שזהו רצונו של מקום, שיהיו חסידי ישראל מזכים ומכפרים על כל שאר המדרגות שבהם. והוא מה שאמרו ז"ל בלולב ומיניו: "יבואו אלה ויכפרו על אלה". שאין הקב"ה חפץ באבדן הרשעים, אלא מצוה מוטלת על החסידים להשתדל לזכותם ולכפר עליהם. וזה צריך שיעשה בכונת עבודתו וגם בתפילתו בפועל, דהיינו שיתפלל על דורו לכפר על מי שצריך כפרה ולהשיב בתשובה מי שצריך לה ולמד סניגוריה על הדור כולו, וכבר אמרו ז"ל על הפסוק: "ואני באתי בדבריך", שלא חזר גבריאל ונכנס לפנים מן הפרגוד אלא כשלמד סנגוריא על ישראל.

וגדעון נאמר לו: "לך בכחך זה" לפי שלימד סנגוריא על ישראל. כי אין הקב"ה אוהב אלא למי שאוהב את ישראל, וכל מה שאדם מגדיל אהבתו לישראל גם הקב"ה מגדיל עליו.

ואלו הם הרועים האמיתיים של ישראל, שהקב"ה חפץ בהם הרבה, שמוסרים עצמם על צאנו ודורשים ומשתדלים על שלומם וטובתם בכל הדרכים, ועומדים תמיד בפרץ להתפלל עליהם לבטל הגזרות הקשות לפתוח עליהם שערי הברכה.

הא למה זה דומה? לאב שאינו אוהב שום אדם יותר ממי שהוא רואה שאוהב את בניו אהבה נאמנת והוא דבר שהטבע יעיד עליו, והוא ענין כהן גדול שאמרו עליו (מכות י"א א'): "שהיה להם לבקש רחמים על דורם ולא בקשו"... הרי לך החובה המוטלת על החסידים לבקש ולהשתדל על בני דורם".

רבינו משה קורדובירו (הרמ"ק תלמיד הב"י) כתב בספרו תומר־דבורה (פרק ב'):

"ירגיל עצמו להכניס אהבת בני אדם בלבו אפילו רשעים הם אחיו, ויותר מזה, עד שיקבע בלבו ויאמר: מי יתן ויהיו אלה צדיקים שבים בתשובה, ויהיו כולם גדולים ורצויים למקום, כמאמר אוהב נאמן לכל ישראל: "מי יתן כל עם ה' נביאים" ובמה יאהב? בהיותו מזכיר במחשבתו טובות אשר בהם, ויכסה מומם ולא יסתכל בנגעיהם, אלא במדות הטובות אשר בהם... ובזה יהיה לבבו פונה אל הצד הטוב. ומרגיל עצמו לחשוב בכל טובות אשר זכרנו."

ואכן תגועת החסידות, שקמה בדורות האחרונים בישראל, שמה לה כאחת מיסודותיה את מצות אהבת ישראל, בהתאם למאמרו של רבי עקיבא שהיא כלל גדול בתורה. בספר היכל ברכה (פרשת בהר) כתב שהבעש"ט ראה לרב אחד שנשק לבנו יחידו. אמר לו: תאמין לי שאני אוהב אף את הפחות שבפחותים וכל מה שתוכל לדמות מן הפחיתות מישראל, יותר ממה שאתה אוהב בנך יחידך!.

רבי מנחם מצ'רנובל (תלמיד הבעש"ט והמגיד ממזריץ') כתב בספרו "מאור עינים" (פרשת חוקת):

"ואהבת לרעך כמוך" פירושו שאפילו יודע האדם בעצמו שיש רע בקרבו, בכל זאת אינו שונא את עצמו, כך גם את חבירו, אפילו רואה רע בחבירו אל ישנא אותו, כי גם לחבירו יש חלק אלקי כמוהו. ואף אם רואה רע בחבירו, ישנא הרע שבו וחלק הקדוש שבו יאהבנו.

הגאון מוהרש"ם מבריזן בספרו "תכלת מרדכי" (ריש אות י"ב) הביא בשם הקדוש ר"ש מניקלשבורג כי מצוה לאהוב גם את הרשעים, היינו את החלק הטוב שבהם. והסביר כי נשמת כל אחד מישראל הוא חלק א־לוה ממעל וע"כ יהיה לו רחמנות על השי"ת, שהניצוץ הקדוש שבנשמת ישראל נלכד בקליפות. ומה שאמרו חז"ל לשנוא. היינו את החלק הרע

שבו. והביא ראיה לדבריו מברכת כהנים שמברכים את כל העם וגם אינשי דלא מעלי, והמצוה לכהן לברך באהבה, וכך מבואר בזהר (פרשת נשא קמ"ז): דכהן דלא רחים לעמא אסור ליה לברוכא. ומה ששונא את הרע אין זו שנאה בעצם.

רבי מנחם מנדל מויטבסק (תלמידו המובהק של המגיד ממזריץ ורבו של בעל התניא) בספרו "פרי הארץ" כותב באחד ממכתביו ששלח מארץ ישראל (סוף מכתב א'):

"...ולאפרושי מאיסורא באתי להזהירם, כיהודא ועוד לקרא, במאמר הכתוב: "אל תתלוצצו פן יחזקו מוסרותיכם" ח"ו, והוא שלא להתלוצץ מבני אדם עוזבי תורה ח"ו...ומילתא דפשיטא לי, וברור בשכלי כהגלות אחד הדברים הידועים לי, שהוא סיבת הירידה והשפלות, והענין שבין כך ובין כך קרויים בנים. והוא (המתלוצץ מעוזבי תורה) מפריש עצמו מן הכלל להיות הוא פרטי וכל השפעות כללות ישראל אין לו חלק עמהם. וזהו מאמר "בתוך עמי אנכי יושבת" כפירוש הזוה"ק. ולשומע יונעם ותבוא שפע ברכה מכנסת ישראל בגשמי וברוחני ויעלה מעלה מעלה.

בנין האומה באהבת חנם

"מי שלא ראה ירושלים בתפארתה לא ראה כרך נחמד מעולם. מי שלא ראה בית המקדש בבניינו לא ראה בנין מפואר מעולם." (סוכה נ"א) כך היה מצב האומה בתקופת בית שני. עד שבא טיטוס הרשע החריב את ירושלים שרף את המקדש והגלה את ישראל מארצו. והיה הדבר לפלא, "מקדש שני שהיו עוסקים בתורה ובמצוות וגמילות חסדים מפני מה חרב?" ותשובתם של חז"ל היתה: "מפני שהיתה בו שנאת חנם, ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות, עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכות דמים." (יומא ט, ב,) בהקדמתו לספר בראשית מסביר הנצי"ב מואלוזין את טיבה של שנאת חנם זו:

"...והענין דנתבאר בשירת האזינו על הפסוק "הצור תמים פעלו...צדיק וישר הוא", דשבח ישר הוא להצדיק דין הקב"ה בחורבן בית שני. שהיה דור עקש ופתלתול, ופירשנו: שהיו צדיקים וחסידים ועמלי תורה, אך לא היו ישרים בהליכות עולמים, על כן מפני שנאת חנם שבלבם זה את זה, חשדו את מי שראו שנוהג שלא כדעתם ביראת ה' שהוא צדוקי ואפיקורס, ובאו ע"י זה לידי שפיכות דמים בדרך הפלגה ולכל הרעות שבעולם עד שחרב הבית, ועל זה היה צידוק הדין, שהקב"ה ישר הוא ואינו סובל צדיקים כאלו, אלא באופן שהולכים בדרך הישר גם בהליכות עולם ולא בעקמימות, אע"ג שהא לשם שמים. שזה גורם חורבן הבריאה והריסות ישוב הארץ."

האדמו"ר מפילוב בקונטרסו "שלום ירושלים" מזהיר את העולים לארץ מפני כל סרך של שנאה או מחלוקת, באשר אריכות הגלות וחורבן הבית באו בגלל שנאת חנם:

"...ואיתא דעל ידי שנאת חנם נחרב בית שני שהביא לאריכות גלות החל הזה. ועתה כשאנחנו מצפים, מקוים ומיחלים לישועה ע"י שתתישב ארצנו הקדושה ע"י ישראל, אם יהיה בהם ח"ו קטטה, אין קטיגור נעשה סניגור, ושנאה תעורר מדנים ח"ו.

על כן מי שזוכה לעלות לארץ הקודש, לפי ענ"ד צריך מתחילה לקבל עליו לשום על לבו תמיד מצות־עשה של "ואהבת לרעך כמוך" שהיא כלל גדול בתורה. וכ"ש לענין ארץ ישראל ולענין קיום המצוות התלויות בארץ, שאיש את רעהו יעזורו ויחזיקו זה את זה במסמרים לבל ימוטו ח"ו, צריך שיהיה כל אחד מצומד לחבירו...".

"מפני חטאנו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו..." כבר בררנו כי החטא שבגללו חרב הבית היה שנאת חנם. אחד מדרכי התשובה היא תשובת־המשקל. וכך כותב הרב זצ"ל באורות הקודש (ח"ג שכ"ד):

"...ואם נחרבנו ונחרב העולם עמנו על ידי שנאת חנם. נשוב להבנות והעולם עמנו יבנה, על ידי אהבת חנם, היורדת מראש צורים, וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם...".

כיצד באים לאהבת הבריות? תשובה לשאלה זו נותן הרב זצ"ל (שם עמוד שכ"ו):

"עבודה גדולה ומאירה היא להסיר את הכעס מן הלב לגמרי. להביט על הכל בעין יפה, בחמלה של חסד שאין לה גבול, להדמות לעין עליונה, עינא עילאה דכולה חיורא, גם על מה שעושים הרשעים, גם על הרעים היותר מוחלטים ברשעות, לחמול על היותם נשקעים בבוץ הרשעה, ולמצוא את הצד הטוב שבהם...וכשאנו מתבוננים באגדה האומרת: מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים, מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק. אנו חודרים לעומק החסד, שאין לנו להסתף בזרם של שנאה גם על האויב היותר גורא. ומזה אנו דנים קל וחומר, לאותם שהם גורמים לנו צער בדעותיהם ועניני הריסה שלהם, בשביל מטרות טובות לפי דעתם, וק"ו אשר המטרות הטובות הן יוצאות מן הכח אל הפועל, ועושות דברים טובים ומתוקנים, אע"פ שיחד עם הטוב יש בו גם כן רע וקלקול אין הרע מבטל את הטוב....".

יחד עם זאת ראה הרב זצ"ל צורך להדגיש כי צריך לזקק את מדת החסד שלא תהיה טבועה רק ברוך הלב, וזאת ע"י השכלה ברורה בענין אהבת הבריות:

"האהבה הגדולה שאנו אוהבים את אומתנו לא תסמא את עינינו מלבקר את כל מומיה, אבל הגנו מוצאים את עצמיותה, גם אחרי הבקורת היותר חפשית, נקיה מכל מום, "כולך יפה רעיתי ומום אין בך" — וסוף שכל העולם ניזון בזכותם של אותם גבורי כח אוהבי טוב ושונאי רע, והם המוכיחים הגדולים והמליצים העצומים, המדברים באהבה מוסתרת, ולפעמים בוקע זיו הידידות מבין החרכים, לכל, לכל ההמון, לכל העם ולכל היצור". (אורות קמ"ט, אורות הקודש ח"ג של"ה).